

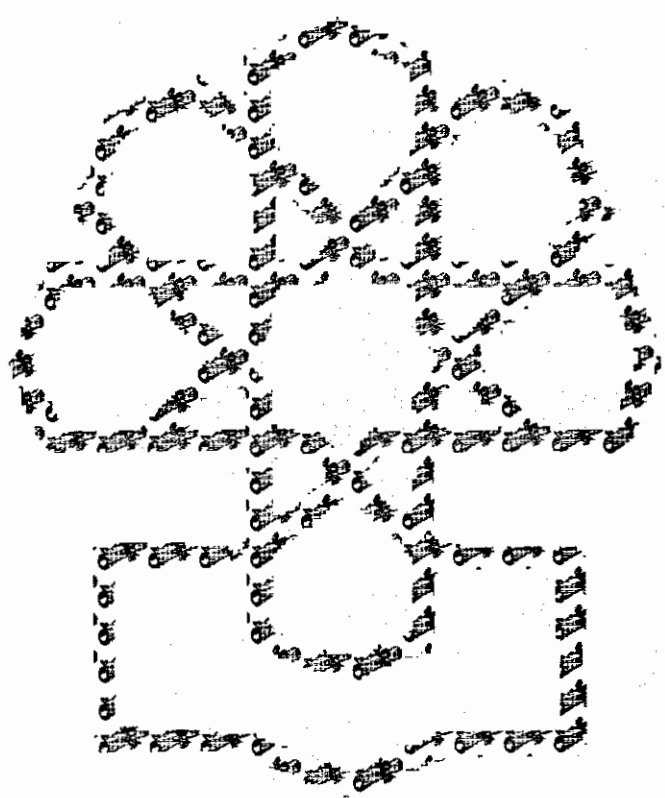
+

۹۱۷

پیرامون گات (۴)

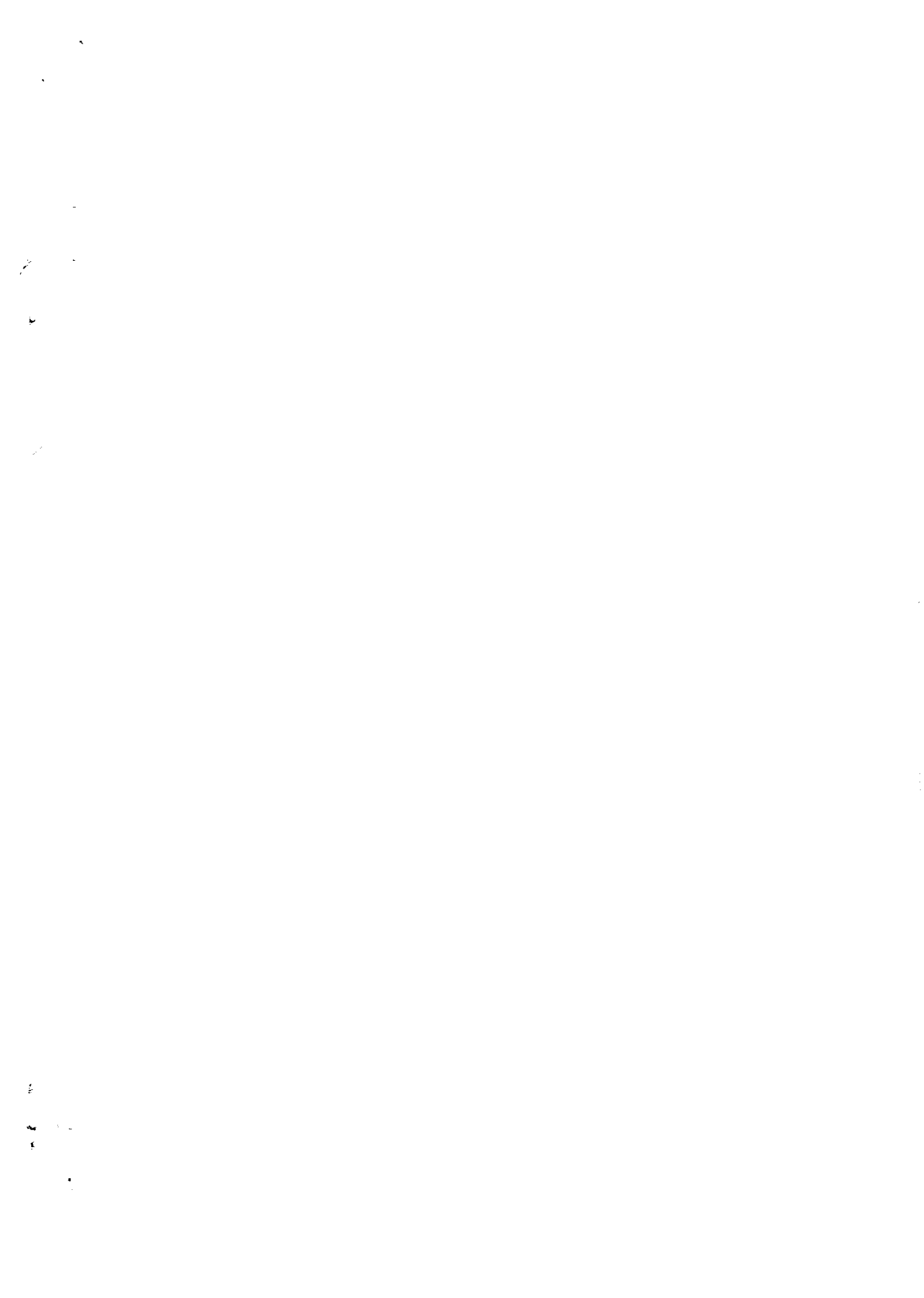
حل و فصل دعاوی
در سازمان تجارت جهانی

معاونت پژوهشی
مهر ۱۳۷۴

کار: دفتر بررسی‌های حقوقی

کد گزارش: ۲۴۰۰۹۱۷

حل و فصل دعاوی در سازمان تجارت جهانی

کد گزارش: ۲۴۰۰۹۱۷

پیش‌نوشتار

امروزه جهان با بلوک‌بندی اقتصادی و فعال شدن سازمان‌های بین‌المللی متعددی روبروست. در عرصه جهانی، سازمان ملل با کمیسیون تجارت بین‌الملل (آنسیرال) و کمیسیون تجارت و توسعه (آنکتاد) و در کنار آنها بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول به فعالیت مشغولند. اما پیمانهای منطقه‌ای نیز اهمیت ویژه‌ای یافته از جمله وجود جامعه اقتصادی اروپا، کشورهای صادرکننده نفت (اوپک)، کشورهای جنوب شرق آسیا (آسه آن)، سازمان اقتصادی آکو و دهها سازمان دیگر مؤید این امر است. به این ترتیب، امروزه توان اقتصادی و امکانات بالقوه و بالفعل مبادلاتی و بازرگانی در سطح جهانی حیاتی بوده و عملاً فعالیتهای سیاسی و نظام را تحت الشعاع خود قرار داده است.

به لحاظ وابستگی مبادلات بازرگانی به کشورهای جهان، تلاش در جهت رفع موانع و تسهیل امور بازرگانی با همکاری کلیه کشورها مشاهده می‌شود، و به این جهت از سال ۱۹۲۷ این فعالیتهای آغاز گردید، تا در سال ۱۹۴۷ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)^(۱) با هدف حذف موانع و توسعه فعالیتهای تجاری به امضا دولتها رسیده و با اقبال عمومی آنها روبرو شد. با وجود اصلاحات عمده، تا سال ۱۹۹۳ تعداد ۱۰۸ دولت به عضویت آن درآمدند و با امضای موافقتنامه نهایی «دور اوروگوئه» که آخرین اصلاح موافقتنامه عمومی بود تاکنون ۱۲۸ کشور به عضویت در سازمان تجارت جهانی^(۲) پذیرفته شده‌اند. این سازمان به عنوان مرجع بین‌المللی متکفل امر تجارت جهانی امروزه جایگزین گات شده است.

اگر چه کشور ما تاکنون در این زمینه فعالیتی نداشته و حتی به عنوان ناظر نیز حضور نداشته است، ولی پس از امضای موافقتنامه نهایی دور اوروگوئه، مباحث مربوط به آن در کشور ما نیز به نحو جدی مطرح و با واکنشهای مختلفی در سطح مسؤولان و کارشناسان کشور روبرو شده است. عده‌ای معتقدند که الحاق به گات و عضویت در سازمان تجارت جهانی برای کشور ما دارای فوایدی است از جمله اینکه نظام تجاری کشور ضابطه‌مند شده و امکانات دسترسی به بازارهای جهانی را برای ما فراهم می‌سازد. ولی مخالفان معتقدند که به دلیل ضعف صنایع داخلی و حمایت‌های دولت از آنها الحاق به گات موجب نابودی صنعت داخلی شده و به علت عدم امکان رقابت بین تولیدات داخلی و خارجی و آزادسازی بازار عملاً کشور به محلی برای واردات تبدیل می‌شود.

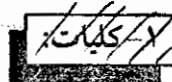
صرف‌نظر از این اختلافات، باید تأکید کرد که عضویت در سازمان تجارت جهانی و الحاق به گات در هر حال فواید و ضررهایی را در بردارد و نظرات کارشناسان باید این موارد را تبیین کند تا راهنمای مسؤولان در تصمیم‌گیری در این ارتباط باشد.

1- General Agreement on Trade and Tariff (GATT)

2- International Trade Organization (ITO)

در موافقتنامه ۱۹۴۷ تنها دو ماده به حل و فصل اختلافات اختصاص یافته بود. اما به لحاظ اهمیت این امر و جهان شمول گردیدن سازمان تجارت جهانی، نهایتاً در دور اور و گوته ۱۹۹۴ یک تفاهم نامه با ۲۷ ماده و چهار پیوست به قواعد و رویه های حاکم بر حل اختلاف اختصاص یافت.

به لحاظ خصوصیات و ویژگیهای رویه های حل و فصل اختلافات در سازمان تجارت جهانی و اهمیت ویژه ای که این مراحل اجباری حل و فصل در این سازمان با ۱۲۸ عضو یافته است، این مقاله به بررسی اجمالی این شیوه حل اختلافات می پردازد.

سررسم

ص

■ نظری اجمالی به تاریخچه و اصول گات

تسهیل تجارت و گسترش مبادلات بازرگانی به عنوان عامل اصلی در توسعه و رشد کشورهای از دیرباز مدنظر قرار گرفت، این امر خصوصاً پس از جنگ جهانی دوم در دستور کار دول توسعه یافته قرار گرفت که طلیعه آن را در تشکیل صندوق بین المللی پول و بانک جهانی می توان مشاهده کرد. مذاکرات مربوطه نهایتاً در ۳۰ اکتبر ۱۹۴۷ به ثمر رسید و موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت توسط ۲۳ دولت به امضا رسید که این دولتها عبارتند از: حکومتهای مشترک المنافع استرالیا، بلژیک، برزیل، برمه، کانادا، سیلان، شیلی، کوبا، چکسلواکی، فرانسه، هند، لبنان، لوکزامبورگ، هلند، زلاندنو، نروژ، پاکستان، رودزیای جنوبی، سوریه، آفریقای جنوبی، انگلیس، ایرلند شمالی، ایالات متحده آمریکا.

این موافقتنامه از ۱۹۴۸ لازم الاجرا شد تا نهادی را به عنوان رکن دائمی که در منشور هاوانا نیز بر آن تأکید شد تحت عنوان سازمان تجارت جهانی ایجاد کند. این موافقتنامه کاهش موانع تجاری و تعرفه ها و سهمیه ها و لغو توافقتنامه های امتیازی را مدنظر قرار داده بود. معذک زینه های آن را باید در جریانات پس از جنگ جهانی اول مشاهده کرد.

به دنبال عدم موفقیت جدی کنفرانس سال ۱۹۲۷ که در شهر ژنو برای بررسی مسائل مربوط به تولید و تجارت زیر نظر جامعه ملل تشکیل یافته بود، در سال ۱۹۴۴ کنفرانس Bretton Woods با حضور ۴۴ کشور تشکیل شد که طی آن موافقتنامه تأسیس صندوق بین المللی پول و بانک بین المللی ترمیم و توسعه امضا گردید. به دنبال عدم موفقیت کنفرانس ۱۹۴۵ نهایتاً شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل نیز برگزاری کنفرانسی در زمینه تجارت بین المللی را مدنظر قرار داد و کمیته ای از نمایندگان آمریکا، کانادا، انگلیس، فرانسه، بلژیک، هلند و لوکزامبورگ مأمور شدند تا پیش نویسی را تهیه کنند و نهایتاً در ۳۴ ماده در ۱۹۴۷ تحت عنوان موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) به تصویب رسید.

اهداف گات مشتمل بر سه مقوله اساسی است:

- توسعه مستمر اقتصادی و ارتقای سنجه های زندگی کشورهای عضو
- همبستگی تجارت بین المللی و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی
- کفایت کشورهای متعاقد توسعه یافته برای هدایت طرفهای متعاقد کمتر توسعه یافته.

به این ترتیب اصول اساسی گات عبارتند از:^(۳)

- ۱- شرط دولت کامله الوداد
 - ۲- منع اقدامات محدودکننده تجارت
 - ۳- سیستم حل و فصل اختلافات تجاری
- بر این اساس دول متعاهد مدعی هستند که منافع عمومی عضویت در گات به این شرح بوده است:
- برخورداری از اصل عدم تبعیض،
 - دسترسی مداوم و مطمئن به بازارها،
 - مشاوره،
 - امکان مذاکره دول متعاهد،
 - کمکهای فنی برای کشورهای عضو، خصوصاً کشورهای توسعه نیافته.

به همین دلیل تا مارس ۱۹۹۳ یعنی اواخر مذاکرات دور هشتم، جمعاً ۱۰۸ کشور جهان عضو رسمی گات بودند و ۲۵ کشور نیز به صورت غیر رسمی در آن عضویت داشته‌اند. با وجود این برای هماهنگی با شرایط اقتصادی بین‌المللی از سال ۱۹۴۸ مذاکراتی برای اصلاح موافقتنامه گات آغاز گردید که بعدها این مذاکرات به «دور»^(۴) شناخته شد. این مذاکرات به این شرح است:

Geneva 1947

Annecy 1949

Torquay 1950-1951

Geneva 1955-1956

(The Dillon Round) Geneva 1961-62

(The Kennedy Round) Geneva 1963-67

(The Tokyo Round) Geneva 1973-79

(The Uruguay Round) Punta del Este 1986-94

دورکنندی به لحاظ تجدیدنظر جدی در اصول گات حائز اهمیت است، اما مهمترین این مذاکرات و جنجالبرانگیزترین آن دور اوروگوئه است که نهایتاً در سال ۱۹۹۴ منجر به امضای موافقتنامه سازمان تجارت جهانی گردید.^(۵) مذاکرات دور اوروگوئه طولانی‌ترین دور مذاکرات است که به جهت بروز بحران اقتصاد جهانی و تغییر سیاستهای اقتصادی دولتها و گرایش به سیاست تعدیل پس از اوج‌گیری بحران دیون کشورها و کند شدن روند رشد اقتصاد جهانی حائز اهمیت است. در این دوره، دولتها به برنامه‌های تعدیل ساختاری و آزادسازی اقتصادی و اتخاذ خط مشی نولیبرالیستی در سیاستگذاریهای اقتصادی توجه نشان دادند.

نتایج دور اوروگوئه در قالب امضای تفاهم‌نامه‌های ۱۹۹۴ بسیار مهم است که از جمله آنها عبارتند از:

- توجه به کاهش موانع تجاری خصوصاً تعرفه‌ها،
- تسری تجارت به تجارت خدمات،

3- Schmitthoff, *Export Trade*, 9thed. London: Stevens & Sons, 1990, PP. 718-719

4- Round

5- World Trade Organization (WTO)

- شمول موافقتنامه بر محصولات کشاورزی و نساجی،

- توافق بر ایجاد سازمان تجارت جهانی،

- ایجاد رویه‌های حل و فصل اختلاف به صورت پیش‌بینی شیوه‌های حل اختلاف،

- ایجاد رکن حل اختلاف و امکان استیناف در رکن دائمی استیناف.

امروزه با امضای موافقتنامه نهایی دور اوروگوئه تاکنون ۱۲۸ کشور به عضویت سازمان تجارت جهانی که از ابتدای سال ۱۹۹۵ جانشین گات گردید در آمده‌اند و بسیاری از دولتها در حال طی روند مقدماتی و تشریفات عضویت هستند. به این ترتیب در عرصه تجارت بین‌الملل، امروزه موافقتنامه ۱۹۹۴ از اهمیت والایی برخوردار بوده و توجه به شیوه‌های حل و فصل اختلاف که یکی از نتایج این مذاکرات است از اهمیت اساسی برخوردار است.^(۶)

■ اهداف سیستم حل و فصل اختلاف

هدف عمده سیستم حل و فصل اختلاف در موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت که در مواد ۲۲ و ۲۳ موافقتنامه ۱۹۴۷ پیش‌بینی گردیده، ارائه یک سیستم هماهنگ با اهداف تجاری این موافقتنامه بود تا در راه رسیدگی به اختلافات و حل و فصل آنها به کار گرفته شود که بعدها در گات ۱۹۹۴ به لحاظ اهمیت آن تفاهم‌نامه‌ای راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر اختلافات، مورد توافق قرار گرفته و به امضا رسید تا با تشکیل سازمان تجارت جهانی و جایگزینی آن به جای گات این شیوه به کار گرفته شود. اهداف این سیستم به نحو کلی عبارتند از:

۱- کاهش اقدامات یک جانبه و عدم امکان توسل به اقدامات تلافی جویانه بدون مجوز

وجود یک سیستم قابل قبول حل و فصل می‌تواند از برخوردهای یک طرفه دول عضو جلوگیری نماید، زیرا در عرصه تجارت عملاً تنها راه مقابله، اقدام متقابل و تلافی جویانه است که می‌تواند تأثیر عمده‌ای در بروز مشکلات در عرصه تجارت جهانی داشته باشد و به همین دلیل هدف عمده موافقتنامه این است که اقدامات دول عضو را تحت ضابطه درآورده و نحوه مقابله را روشن سازد.

۲- سرعت و خودکاری بیشتر در انتخاب مرجع رسیدگی و شفافیت آن

ارائه سیستم حل و فصل یکپارچه در چارچوب موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت موجب می‌شود که مرجع رسیدگی و نحوه آن به خوبی روشن گردد و بدین ترتیب مشکلات ناشی از انتخاب مرجع رسیدگی عملاً کاهش می‌یابد.

۳- اعمال کلی و یکپارچه قواعد بر تمامی اعضا

به دلیل اینکه کشورهای دارای اقتصاد ضعیف و قوی به موافقتنامه گات و سازمان تجارت جهانی ملحق شده‌اند، اعمال یکسان قواعد حل و فصل موجب می‌شود که کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در موقعیت یکسانی قرار گیرند و بدیهی است که اعمال بدون تبعیض قواعد خصوصاً به نفع کشورهای جهان سوم است.

۴- همکاری با سایر سازمانهای بین‌المللی خصوصاً بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول

۶- در نگارش تاریخچه سازمان تجارت جهانی علاوه بر منبع قبلی از ماهنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه وزارت کشاورزی، ویژه نامه گات و آشنایی با موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و تبعات الحاق ایران به آن، امیدبخش (اسفندیار) و طارم سری (مسعود)، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، چاپ اول، خردادماه ۱۳۷۰ استفاده شده است.

اصولاً موافقتنامه گات و پس از آن سازمان تجارت جهانی تلاش زیادی در جهت عملکرد هماهنگ با سایر مؤسسه‌های بین‌المللی دارند و به همین جهت، در اعمال کلیه قواعد و رویه‌ها توجه اساسی به همکاری با سایر سازمانهای بین‌المللی معطوف می‌شود.

۵- بررسی استینافی

یکی از خصوصیات داوریه‌های بین‌المللی که عمدتاً در دعاوی بین دولتها مورد عمل واقع می‌شود قطعی و لازم‌الاجرا بودن آنهاست. یعنی حکم صادره توسط داور یا مرجع داوری قابلیت اعتراض مجدد را ندارد، در حالی که در سیستم حل و فصل اختلاف گات و سازمان تجارت جهانی به منظور رفع این مشکل مکانیزمی نیز برای رسیدگی استینافی پیش‌بینی شده است.

۶- تسری اختلافات به مقامهای داخلی

یکی از عمده‌ترین نتایج موافقتنامه‌های ضمیمه تشکیل سازمان تجارت جهانی، لزوم اعمال قواعد و رویه‌های مزبور توسط مقامهای داخلی است و به همین دلیل، در صورت تخلف مقامهای داخلی در اجرای مفاد این موافقتنامه بین‌المللی مسأله به عنوان اعمال دولت قابل پیگیری و تعقیب می‌باشد و بر این اساس، اگرچه اتباع در دعاوی بین‌المللی بین الدول در موافقتنامه‌های بین‌المللی مورد توجه نمی‌باشند ولی از باب اعمال آنها، امکان طرح شکایت علیه دولت وجود دارد.

بر این اساس در ماده سوم تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف تحت عنوان مقررات کلی اشاره شده است و اهداف سیستم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی به شرح زیر بیان شده است:

۱- ایجاد اطمینان و قابلیت پیش‌بینی در مورد سیستم چندجانبه تجارت

۲- تضمین دستیابی به راه‌حل مثبت برای حل اختلاف

۳- فعالیت سیستم حل اختلاف در راستای حفظ حقوق و تعهدات اعضا

۴- روشن ساختن مقررات موجود در موافقتنامه محل اختلاف طبق قواعد عرفی تفسیر حقوق

بین‌المللی عمومی

■ شیوه‌های حل و فصل در سیستم حل اختلاف گات و سازمان تجارت جهانی

سیستم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی شیوه‌های مختلفی را برای حل اختلافها پیش‌بینی نموده است، این امر در حالی است که استفاده از رویه‌های رسیدگی گات به نحوه گسترده‌ای توسعه یافته، به گونه‌ای که در سال ۱۹۸۸ تعداد هیاتهای رسیدگی‌کننده به شکایتها در مقایسه با سال ۱۹۸۷ دو برابر شد.^(۷) این شیوه‌ها عبارتند از:

۱- تذکر^(۸) یا مذاکره غیر رسمی

در این شیوه طرفی که تشخیص دهد طرف متعاقد دیگر، تعهدات تحت گات را نقض کرده است نظر خود را به صورت غیر رسمی و یا از طرق دیپلماتیک به منظور انجام مذاکره غیر رسمی در خارج از چارچوب رسمی گات با هدف به دست آوردن جبران نظیر امتیاز تعرفه‌ای از طرف دیگر اعلام می‌نماید. اگر مذاکره موفقیت‌آمیز باشد، مراتب به گات (هم‌اکنون سازمان تجارت جهانی) اعلام می‌گردد. قواعد حل و فصل نیز که به صورت موافقتنامه ضمیمه در دور اوروگونه در سال ۱۹۹۴ تعیین گردید، بر این امر تأکید نموده است.

7- Schmitthoff, *Export Trade*, London: Stevens & Sons, 9thed. 1990, PP. 721 - 722.

8- Notification

هدف اصلی برای تذکر، اعلام مراتب به طرف متعاقد دیگر است. با این هدف که مشکل خارج از چارچوب رسمی حل اختلاف و اصولاً قبل از حصول اختلاف رسمی حل گردد، زیرا چه بسا اطلاع طرف متعاقد از مراتب مزبور موجب می شود راهی برای حل مشکل فراهم شود.^(۹)

۲- مشورت^(۱۰)

مشورت مرحله رسمی مذاکرات است که در ماده ۲۲ توافقنامه ۱۹۴۷ گات نیز مقرر شده بود، در توافقنامه ضمیمه سازمان تجارت جهانی ناظر بر قواعد حل و فصل نیز مورد پذیرش قرار گرفته، اما مهلتی برای آن مقرر شده است. از آنجا که هدف اصلی در حل اختلاف، دستیابی به سازش دوستانه بین دو طرف اختلاف است، به همین دلیل مشورت مورد تأکید قرار گرفته است تا در صورت عدم امکان دستیابی به یک راه حل مرضی الطرفین، سایر شیوه های رسمی حل اختلاف پیگیری شود.^(۱۱) بنابراین ماده چهارم توافقنامه حل اختلاف به مشورت اختصاص یافته است. بر این اساس دول متعاقد، اراده خود را بر تقویت و بهبود کارایی رویه های مشورت به کار خواهند گرفت و عرض حال عضو دیگر را با نظر مساعد بررسی کرده و فرصت مناسبی را جهت مشورت به وی اعطا می نمایند.

بر اساس رویه مندرج در آن ماده اگر ترتیب دیگری مورد توافق دول متعاقد واقع نگردد، عضوی که درخواست مشورت خطاب به آن است حداکثر ظرف ۱۰ روز به آن پاسخ داده و ظرف ۳۰ روز با حسن نیت وارد مشورت می شود. در غیر این صورت، دولت مقابل می تواند رأساً درخواست تشکیل هیأت رسیدگی نماید.

درخواست مشورت باید کتبی بوده و به اطلاع رکن حل اختلاف^(۱۲) و شوراها و کمیته های مربوطه برسد و دلایل درخواست و مبنای حقوقی شکایت و اقدامات متنازع فیه به نحو کاملی توضیح داده شده یا ضمیمه باشد و مشورت به صورت محرمانه به عمل می آید. البته اگر ظرف ۶۰ روز به نتیجه نرسد طرف شاکی می تواند درخواست تشکیل هیأت رسیدگی نماید. البته در موارد اضطراری و یا کالاهای فاسدشدنی مهلت مذکور کاهش یافته و اعضا باید حداکثر ظرف ۱۰ روز وارد مشورت شده و حداکثر ظرف ۲۰ روز اختلاف را حل نمایند. در غیر این صورت، امکان تشکیل هیأت رسیدگی وجود دارد.^(۱۳)

۳- مساعی جمیله^(۱۴)، سازش^(۱۵)، میانجیگری^(۱۶)

در صورتی که مشورت به نتیجه نرسد و یا در آن قصور شود، با توافق طرفین و یا با پیشنهاد دبیر کل به اعتبار سمت و مقام خود، این شیوه نیز برای حل اختلاف به طرفین پیشنهاد می شود. رسیدگی بر این اساس نیز محرمانه بوده و هر زمان می تواند آغاز و یا خاتمه یابد به نحوی که حتی در کنار تشکیل هیأت رسیدگی و آغاز کار آن، رویه های مربوط به مساعی جمیله، سازش و میانجیگری می تواند ادامه یابد. در هر حال، به محض خاتمه آن طرف شاکی حق دارد درخواست تشکیل هیأت رسیدگی

9- Schmitthoff, Op. Cit, P. 722.

10- Consultation

11- Schmitthoff, Op. Cit.PP. 722 - 723

12-Dispute settlement Body

13- WTO, Dispute Settlement Mechanism in WTO, Gatt Focus, News Letter, May 1994, P.12.

14- Good Offices

15- Conciliation

16- Mediation

را نماید. بر اساس ماده پنج توافقنامه حل اختلاف هنگامی که مساعی جمیله، سازش یا میانجیگری ظرف ۶۰ روز پس از تاریخ دریافت درخواست مشورت صورت می‌گیرد، طرف شاکی باید قبل از درخواست تشکیل هیأت رسیدگی، یک مهلت ۶۰ روزه پس از تاریخ دریافت درخواست این مشورت را اعطا کند و اگر به اتفاق تشخیص دهند که این رویه نمی‌تواند اختلاف را حل کند، طرف شاکی می‌تواند ظرف یک مهلت ۶۰ روزه تشکیل هیأت رسیدگی را درخواست نماید.

۴- تشکیل هیأت رسیدگی^(۱۷)

در صورتی که عضو مربوطه در مدت ۱۰ روز به درخواست مشورت پاسخ ندهد یا اگر مشورت‌تهدا در مدت ۶۰ روز منتهی به راه حل نشود شاکی می‌تواند از رکن حل اختلاف، تشکیل هیأت رسیدگی را درخواست کند. این هیأت رسیدگی، مرجع رسمی رسیدگی به شکایت برای ارائه گزارش به رکن حل اختلاف است تا برای رفع مشکل تصمیم‌گیری شود و رکن حل اختلاف بر اساس این گزارش نسبت به صدور توصیه‌ها یا احکام اقدام کند. نحوه تعیین اعضا و حدود اختیارات و شیوه رسیدگی به آن را به عنوان اصلی‌ترین مرجع حل اختلاف در آینده بیان خواهیم کرد.

۵- داوری سریع^(۱۸)

در مورد موضوعاتی که دو طرف به وضوح مشخص می‌نمایند داوری سریع می‌تواند حل اختلاف را تسهیل کند، بر این اساس، جز در موارد مصرح در توافقنامه توسط به داوری منوط به توافق طرفین است و طرفین توافقی مبنی بر تبعیت از رأی داوری می‌کنند.

یک نکته حائز اهمیت که لازم به تذکر می‌باشد این است که داوری تحت مقررات گات، با داوریهای متداول تجاری بسیار متفاوت است. زیرا در سایر داوریها به عنوان یک مرجع رسیدگی قضایی مسأله رسیدگی و حکم مقتضی صادر می‌شود، در حالی که در داوری گات عنصر قضایی عموماً وجود ندارد و هدف اصلی صرفاً دستیابی به یک راه برای سازش منصفانه است و به همین علت تأکیدی بر اجرای قانون و اخذ تصمیم بر این اساس وجود ندارد و به همین علت مقررات گات قواعد رسیدگی را برای داوری مانند مقررات داوری آنستیرال مقرر نمی‌دارد. لذا داوری در گات به عنوان یک شیوه متداول برای حل و فصل اختلافات مورد توجه نمی‌باشد.^(۱۹)

■ صلاحیت رکن حل اختلاف^(۲۰)

مرجع اصلی حل و فصل اختلافات بر اساس موافقتنامه نهایی دور اوروگوئه «رکن حل اختلاف» می‌باشد که در واقع جانشین شورا شده است. بر اساس موافقتنامه گات ۱۹۴۷، اگر چه شورا یک رکن سیاسی بود که در تصمیمات سیاسی دخالت می‌نمود، اما عملاً در حل اختلاف نقش اصلی را ایفا می‌کرد. نهایتاً در دور اوروگوئه اصولاً رکنی برای حل اختلاف پیش‌بینی شد و بر این اساس واجد اختیارات و مسؤلیتهایی گردید که در تفاهم‌نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف ۱۹۹۴ به نحو پراکنده به آن اشاره شده است. با وجود این اعضای این رکن و نحوه انتخاب آنها در این تفاهم‌نامه تعیین نشده است.

نکته جالب توجه در این زمینه صلاحیت اجباری رکن حل اختلاف است، به این معنی که تمامی دول

17- Panel

18- Expeditious Arbitration

19- Schmitthoff, Op. Cit, PP. 723 - 724

20- Dispute Settlement Body (DSB)

متعاقد مکلف به تبعیت از تفاهم‌نامه حل اختلاف بوده و ملزم به اجرای توصیه‌ها و احکام صادره توسط رکن حل اختلاف می‌باشند. صلاحیت رکن اختلاف به این شرح است:

- ۱- تشکیل هیأت رسیدگی به منظور حل اختلاف
- ۲- تصویب گزارش‌های هیأت رسیدگی و استینافی در موضوع شکایت
- ۳- ارائه دستور و توصیه‌ها به طرف شکایت بر اساس گزارشها
- ۴- نظارت بر اجرای احکام و توصیه‌ها
- ۵- اجازه تعلیق امتیازات و دیگر تعهدات
- ۶- تشکیل رکن استینافی دائم
- ۷- ارائه تفسیر امری^(۲۱)

۲- شیوه عملی حل و فصل اختلاف

■ رسیدگی به شکایت و مراحل آن

چنانکه قبلاً نیز اشاره شد، شیوه اصلی حل اختلاف در موافقتنامه دور اوروگونه ۱۹۹۴ تشکیل هیأت رسیدگی توسط رکن حل اختلاف است. رکن حل اختلاف پس از طرح شکایت کتبی توسط یکی از دول متعاقد در خصوص نقض تعهدات دولت در صورت عدم توافق طرفین، هیأت رسیدگی را تشکیل می‌دهد. در مورد تشکیل تار رسیدگی هیأت و نهایتاً ارائه گزارش هیأت به رکن حل اختلاف که مبنای صدور توصیه‌ها و احکام می‌باشد، مباحث متعددی قابل طرح است که در اینجا به آنها پرداخته می‌شود.

۱- قانون حاکم

چنانکه اشاره شد در خصوص داوری، مقررات گات شیوه‌ای را برای رسیدگی نظیر مقررات آنستیرال مقرر نداشته است، با این وجود در خصوص قانون حاکم، به لحاظ قانون ماهوی حاکم بر اصل اختلاف مقررات گات وضعیت را معلوم ساخته است، به نحوی که هیأتها، دارای اختیار رسیدگی به شکایت در پرتو مقررات گات می‌باشند، یعنی مجموع موافقتنامه گات ۱۹۴۷ و موافقتنامه نهایی دور اوروگونه ۱۹۹۴ حاکم می‌باشد. البته ارجاع به مقررات گات فقط به معنای ارجاع به موافقتنامه عمومی گات نمی‌باشد، بلکه تمامی سیستم حقوقی گات شامل مقررات ثانوی و تکمیلی گات نیز در چارچوب مقررات گات معتبر است.^(۲۲) البته با عنایت به ماده سوم تفاهم‌نامه ناظر بر حل اختلاف دور اوروگونه، در تفسیر مقررات موجود و برای روشن ساختن آنها به قواعد عرفی تفسیر حقوق بین‌المللی عمومی نیز توجه می‌شود و لذا سایر قواعد عرفی تفسیری حقوق بین‌الملل را هم می‌توان به عنوان قانون حاکم پذیرفت. البته عرف و رویه گات نیز مدنظر می‌باشد، با این وجود در گزارش‌های هیأت، ارجاعی به مقررات و قواعد کلی حقوق بین‌الملل نمی‌شود، با این حال به لحاظ توجه به این قواعد در تفسیر و با در نظر گرفتن حوادث بین‌المللی اخیر و تأثیر گات در توسعه نظم واقعی بین‌المللی به نظر می‌رسد که ضروری است به پاره‌ای اصول تجارت بین‌الملل توجه شود.^(۲۳)

21- Authoritative Interpretation

22- Pierre Peseator & others Hand book of Gatt dispute Settlement, Kluwer, 2d ed. 1992. P.12.

23- Peseator, Op. Cit. P.25

۲- حدود صلاحیت و وظایف

حدود وظایف هیأت باید تعیین شود، در چنین صورتی بر اساس توافق طرفین اختلاف، حدود وظایف و اختیارات هیأت باید به تفصیل تعیین شود. زیرا وظایف «غیراستاندارد» است، البته در این صورت بر اساس توافق طرفین، رکن حل اختلاف حدود وظایف و اختیارات هیأت را اعلام می‌کند. اما اگر چنین توافقی صورت نگیرد شرایط استاندارد تفاهم‌نامه اعمال می‌شود، بر این اساس اگر ظرف ۲۰ روز از تشکیل هیأت، طرفین به نحو دیگری توافق نکنند، شرح وظایف بر اساس ماده ۷ چنین است:

۱- انجام بررسی مسأله ارجاع شده به رکن حل اختلاف با توجه به مقررات مربوط در موافقتنامه تحت پوشش

۲- دستیابی به یافته‌هایی که رکن حل اختلاف در ارائه توصیه‌ها یا صدور احکام مقرر در آن موافقتنامه

کمک خواهد کرد

به این ترتیب باید شرایط استاندارد و توافق بر آن تصریح شود، در غیر این صورت در خصوص حدود وظایف، خود رکن حل اختلاف آن را به نحو استاندارد تعیین می‌کند.^(۲۴) وظیفه هیأت بر اساس شرایط استاندارد معمولاً با عبارات زیر تعیین می‌شود:^(۲۵)

«برای رسیدگی، در پرتو مقررات گات، مسأله ارجاع شده به طرفین متعاهد به وسیله (نام طرف متعاهد) در سند I/... تاجران یافته‌هایی را انجام دهد که به طرفهای متعاهد در صدور توصیه یا احکام مشروط به ماده ۲:۲۳ کمک نماید.»

به این ترتیب بر اساس ماده ۱۱ تفاهم‌نامه حل اختلاف دور اور و گونه وظایف هیأت رسیدگی به این شرح می‌باشد:

۱- کمک به رکن حل اختلاف در ایفای مسئولیت‌هایش با انجام مورد زیر

۲- ارزیابی عینی مسأله مطروحه و ارزیابی عینی حقایق موضوع و قابلیت اجرا و انطباق آن با موافقتنامه‌های تحت پوشش

۳- دست یافتن به یافته‌های دیگر که به رکن حل اختلاف در ارائه توصیه‌ها یا صدور احکام مقرر در موافقتنامه‌های تحت پوشش کمک می‌کند

۴- مشورت با طرفهای اختلاف

۵- دادن فرصت کافی برای راه‌حل مرضی‌الطرفین

۳- شرایط شکایت‌کننده (شاکی)

طرفهای متعاهد گات ۱۹۴۷ و ۱۹۹۴ فقط دولتها هستند و با توجه به اینکه شکایت در خصوص اختلافهای قابل طرح ناظر بر حقوق و تعهدات دولتها در چارچوب موافقتنامه‌های امضا شده بوده است، بنابراین می‌توان گفت تنها شکایاتی قابل طرح است که از جانب دولتهای متعاهد ارائه شود. البته همانطور که در گذشته نیز اشاره شد، شکایات در خصوص اقدامات مقامهای داخلی به عنوان اقدامات دولت قابل طرح است. بر این اساس، تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف تأکید می‌نماید که هدف سیستم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی ارائه یک سیستم حل اختلاف در خدمت حفظ حقوق و تعهدات اعضا یعنی دول

24- Ibid, P.13

25- Ibid, P.11.

متعاقد می‌باشد.

۴- شرایط شکایت

چنانکه اشاره شد، معمولاً درخواست مشورت ابتدا به صورت کتبی عرضه می‌شود، در این درخواست مشورت باید دلایل درخواست و توضیح مبناهای حقوقی شکایت و بیان اقدامات متنازع فیه ذکر شده و به اطلاع رکن حل اختلاف و شوراها و کمیته‌های مربوطه برسد. اگر در مدت ۶۰ روز نتیجه‌ای حاصل نشود شاکی می‌تواند درخواست تشکیل هیأت رسیدگی را نماید. بر اساس ماده شش تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف، درخواست تشکیل هیأت باید واجد شرایط زیر باشد:

۱- کتبی باشد

۲- در صورتی که مسبق به مشورت باشد به نتایج آنها اشاره شود

۳- به اقدامات متنازع فیه اشاره شود

۴- مبانی حقوقی شکایت طرح شود

۵- شرح وظایف خاص پیشنهادی برای هیأت رسیدگی بیان گردد

درخواست تشکیل هیأت رسیدگی در رکن حل اختلاف مورد رسیدگی واقع می‌شود و در صورت تصویب، هیأت تشکیل می‌شود. در صورت درخواست طرف شاکی، جلسه رکن حل اختلاف ظرف ۱۵ روز پس از درخواست به این منظور تشکیل خواهد شد، مشروط بر اینکه حداقل از ۱۰ روز قبل از تشکیل جلسه، اطلاعیه‌ای داده شود. هیأت رسیدگی بعد از اولین جلسه‌ای که در دستور کار رکن قرار گرفت تشکیل خواهد شد، مگر اینکه در این جلسه رکن حل اختلاف به اجماع^(۲۶) تصمیم به عدم تشکیل هیأت رسیدگی بگیرد.

۵- شرایط دعاوی قابل طرح

ماده ۲۳ موافقتنامه ۱۹۴۷ شرایط دعاوی قابل استماع و قابل طرح را در هیأت رسیدگی بیان داشته است. بند یک ماده ۲۳ حیطه دعاوی را در شرایط وسیع و قابل انعطاف تحت عنوان «نقض و لطمه به منافع» می‌داند که تحت موافقتنامه متوجه دول متعاقد شده است،^(۲۷) بر این اساس «قصور در تعهدات» اصلی‌ترین مورد نخست دعاوی است.

با وجود این «هرگونه اقدامی» حتی خارج از موافقتنامه که نقض موافقتنامه عمومی نیز محسوب نشود و نقض تعهدات تحت مقررات گات نیز نباشد، اگر به یکی از دول متعاقدزبانی وارد سازد و به منافع او لطمه وارد سازد به عنوان دعوا قابل طرح است. بر این اساس به نظر می‌رسد که مفهوم منافع در این موافقتنامه در معنی وسیعی به کار رفته است.^(۲۸)

پاره‌ای از شارحین مقررات گات مدعی شده‌اند که در اینجا «پارادکسی» وجود دارد، به این معنا که طبق بند (ب) - ۱ - ۲۳ م) طرح دعوا وقتی امکان‌پذیر است که حتی مقررات گات نقض نشده باشد، یعنی اقدامی فراتر از مقررات گات صورت گرفته که به منافع دیگری لطمه زده است، حال اشکال شده است که زمانی که این اقدامات بر طبق اصول گات ممنوع نشده است، چگونه موافقتنامه اجازه طرح چنین دعوایی را می‌دهد. در حالی که خارج از چارچوب موافقتنامه عمومی می‌باشد؟^(۲۹)

26- Consensus

27- Pescator, Op.Cit P.4.

28- Ibid.

29- Ibid, P.5.

اما در پاسخ گفته شده است که اگرچه بر اساس ماده ۲۳ موافقتنامه، هرگونه «نقض و لطمه به منافع» و «هرگونه اقدامی» قابل طرح در هیأت رسیدگی است، ولی بین این دو مورد تفاوت اساسی وجود دارد. به این ترتیب که در مورد نقض مقررات گات، این امر پذیرفته شده که نقض در بدو امر دلیلی برای نقض یا لطمه محسوب می شود و در این مورد لازم است که خواننده خلاف فرض را اثبات کند. یعنی هیأت‌های رسیدگی پذیرفته‌اند فردی که نقض قواعد نموده باید فقدان نقض یا لطمه را اثبات کند. بنابراین در مورد قصور در تعهدات، نقض و لطمه به منافع مفروض است و نیازی به اثبات ندارد و در این مورد اثبات خلاف آن بر عهده مشتکی عنه است.^(۳۰) در حالی که در مورد فرض دوم یعنی هرگونه اقدامی که به منافع دیگری لطمه بزند بار اثبات بر عهده شاکی است تا نقض یا لطمه مورد ادعا را اثبات کند و جزئیات توجیه کننده در مورد اقدامات صورت گرفته که برخلاف موافقتنامه عمومی نیز نمی باشد را، فراهم سازد و لذا در این فرض خسارت و لطمه مورد ادعا توسط شاکی به اثبات برسد.^(۳۱)

با عنایت به بند نهم ماده سه تفاهم نامه راجع به قواعد و رویه‌های حاکم بر حل اختلاف که دولت متعاهد حق درخواست‌های تفسیر آمرانه را دارند، این تفسیر نیز به عنوان یکی از درخواست‌های قابل طرح در محدوده سایر دعاوی می تواند به شمار آید.

۶- ترکیب هیأت رسیدگی

از حیث تعداد اعضای هیأت رسیدگی، در گذشته تعداد عضو متداول پنج نفر بوده است. اما امروزه تعداد عضو متداول سه نفر می باشد، این تعداد در اصلاحیه ۱۹۸۹ موافقتنامه تأکید شده است. چراکه از جنبه سرعت و امکان سهولت در رأی گیری مناسب تر می باشد.^(۳۲)

بر این اساس مطابق ماده هشتم تفاهم نامه راجع به رویه‌های حل اختلاف هیأت رسیدگی مرکب از سه عضو است، مگر طرفین ظرف ۱۰ روز از تشکیل هیأت روی پنجم عضو توافق کنند. بر این اساس اعضای هیأت می توانند از بین افراد واجد شرایط، خواه دولتی و یا غیر دولتی انتخاب شوند. اما در هر حال اتباع اعضای طرف اختلاف (دول متعاهد طرف اختلاف) جز هیأت نخواهند بود مگر طرفین به ترتیب دیگری توافق نمایند. بر این اساس، اصل بر این است که طرفین اختلاف خود بر سر تعیین اعضای هیأت توافق نمایند و لذا با عنایت به اینکه هیأت رسیدگی باید ظرف ۳۰ روز از تأسیس آن تشکیل شود، اگر طرفین ظرف ۲۰ روز از تشکیل هیأت در مورد اعضای آن توافق ننمایند به درخواست هر یک از طرفین، مدیر کل^(۳۳) با مشورت رئیس رکن حل اختلاف و رئیس شورا یا کمیته مربوط، ترکیب هیأت را با انتصاب اعضای آن تعیین می کند؛ البته مدیر کل در این راه پس از مشورت با اعضا، افراد صالحتر را انتخاب می کند.

دبیرخانه فهرست توضیحی در مورد افراد دولتی و غیردولتی واجد شرایط را نگهداری می کند، این افراد شامل اشخاصی هستند که قبلاً در رویه‌های رسیدگی مشارکت داشته یا نماینده دولت در گات و یا از متفکران حقوق تجارت بین الملل بوده‌اند. دبیرخانه نامزدهای عضویت را به طرفین پیشنهاد می کند و جز در صورت وجود دلیل حق مخالفت ندارند. البته، اعضای هیأت در هر حال خواه دولتی باشند و یا غیردولتی با توجه به استقلال عمل آنها و داشتن زمینه متنوع کافی و طیف گسترده‌ای از تجربه انتخاب می شوند.

30- Pescator, Op.aT, pp.6-7,p.63.

31- Ibid, P.64.

32- Ibid, P.8

۳۳- منظور دبیر کل، دبیر کل سازمان تجارت جهانی است.

اعضایی که برای هیأت رسیدگی انتخاب می‌شوند واجد شرایط زیر هستند:

- اشخاصی که در هیأت‌های رسیدگی خدمت کرده یا دعوایی نزد آنها طرح شده،
- اشخاصی که به عنوان نماینده یک عضو یا طرف متعاقد گات ۱۹۴۷ یا به عنوان نماینده‌ای نزد شورای یا کمیته یا هر یک از موافقتنامه یا دبیرخانه خدمت کرده‌اند،
- حقوق یا سیاست یا تجارت بین‌الملل را آموزش و نشر داده‌اند،
- به عنوان مقام ارشد سیاست تجاری یک عضو خدمت کرده‌اند.

به منظور حفظ استقلال اعضای هیأت، اعضا (دول متعاقد) متعهد می‌شوند که به مقام‌هایشان اجازه دهند به عنوان عضو هیأت رسیدگی خدمت کنند. لذا اعضای هیأت رسیدگی در سمت فردی خود و نه به عنوان نماینده دولت خدمت می‌کنند و لذا اعضا نمی‌توانند به آنان دستور داده و یا در صدد نفوذ بر آنها برآیند و به همین لحاظ هزینه‌های هیأت و حقوق اعضا از محل سازمان تجارت جهانی تأمین می‌شود.

برای جلوگیری از اعمال نفوذ کشورهای قدرتمند، اعضای هیأت معمولاً ترجیحاً از کشورهای غیراروپا و آمریکا و ژاپن انتخاب می‌شوند. اعضای هیأت معمولاً دو نفر از بین افراد دولتی و یک نفر غیردولتی انتخاب می‌گردند. نکته جالب توجه این است که اگر اختلاف بین کشور توسعه یافته و در حال توسعه باشد، در صورت درخواست کشور در حال توسعه حداقل یک عضو هیأت رسیدگی از میان کشورهای در حال توسعه انتخاب می‌شود.

۷- آیین رسیدگی

از جنبه طول زمان رسیدگی، تفاهم‌نامه در ماده ۱۲ مقرر می‌دارد که طول دوره رسیدگی هیأت از زمان توافق در مورد ترکیب هیأت و حدود وظایف و اختیارات آن تا زمان ارائه گزارش نهایی هیأت نمی‌تواند بیش از شش ماه باشد، البته در موارد اضطراری مانند اختلافات ناظر بر کالاهای فاسد شدنی این مدت به سه ماه کاهش می‌یابد، البته امکان تمدید این مدت‌ها وجود دارد ولی در هیچ موردی دوره زمانی از زمان تشکیل هیأت و شروع رسیدگی تا انتشار گزارش نمی‌تواند از نه ماه تجاوز کند.

اگر چه رسیدگی هیأت مبتنی بر انعطاف کافی به منظور تأمین کیفیت بالای گزارش است و فرصت کافی به طرف‌های اختلاف جهت آماده کردن اظهاریه‌هایشان داده می‌شود ولی مهلت‌های مربوطه دقیقاً تعیین می‌شود و طرف‌ها باید این مهلت‌ها را رعایت کنند، به همین علت پس از مشورت با طرف‌های اختلاف، اعضای هیأت جدول زمانی جریان کار هیأت را تعیین می‌کنند.

قبل از نخستین جلسه هیأت، اظهاریه کتبی شاکی با طرح حقایق و استدلال‌های آن برای طرف مقابل ارسال می‌شود، به این ترتیب، اولین جلسه هیأت به ماهیت مسأله و طرح نظرات شاکی و مشتکی عنه و شخص ثالث اختصاص یافته و دومین جلسه مختص طرح دفاعیات رسمی مشتکی عنه است.

هیأت رسیدگی حق دارد که از هر فرد یا رکنی که مقتضی تشخیص می‌دهد، اطلاعات و نظر فنی کسب کند. البته برای کسب اطلاع از فرد یا رکن واقع در حوزه صلاحیت یک عضو مراتب را به اطلاع آن عضو می‌رساند. یک عضو باید به هرگونه درخواست فوراً و کاملاً پاسخ دهد، اطلاعات محرمانه بدون اجازه رسمی افشا نمی‌شود.

رسیدگی هیأت و مباحثه‌های آنها به صورت محرمانه است و جلسات پشت درهای بسته بوده و در صورت ضرورت، اعضا از طرف‌های اختلاف برای شرکت دعوت می‌کنند و در این میان حتی می‌توانند از

شخص ثالث هم برای شرکت و کسب اطلاع دعوت کنند و بر این اساس چنانچه اقتضا کند، هیأت می تواند از نظر گروه رسیدگی (بررسی) کارشناسان نیز بهره مند شود. در این صورت، افرادی که از حیث تجربه و موقعیت حرفه‌ای در آن زمینه مطرح باشند، می توانند جزء گروه بررسی کارشناسی باشند و زیر نظر هیأت فعالیت کنند و هیأت می تواند از آنها کتباً درخواست گزارش مشورتی نمایند.

۸- نظر هیأت (گزارش)

پس از بررسی مورد اختلاف در پرتو مقررات گات و موافقتنامه ذی ربط و دستیابی به یافته‌هایی برای ارائه راه‌حل، گزارش هیأت رسیدگی بدون حضور طرفهای اختلاف تنظیم شده و عقاید هر یک از اعضای هیأت بدون ذکر نام در گزارش درج می شود. البته پیش‌بینی شده است که پیش‌نویس گزارش به طرفهای اختلاف ارائه شود و با کسب نظرات طرفین به نحو مقتضی گزارش نهایی تنظیم شود. گزارش هیأت صرفاً جنبه مشورتی داشته و بر این اساس تصمیم‌گیرنده رکن حل اختلاف می باشد.

پیش از ارسال گزارش نهایی برای رکن حل اختلاف در مرحله بررسی موقت، پس از بررسی اظهاریه‌ها و استدلالهای شفاهی هیأت، بخشهای توصیفی (بیان حقایق و استدلالها) به عنوان بخش اصلی گزارش جهت طرفین اختلاف ارسال می شود و مهلتی تعیین می شود تا چنانچه طرفین توضیحی در تبیین نظرات خود داشتند ارائه نمایند. در این صورت پس از انقضای مدت مقرر، هیأت گزارش موقت شامل بخش توصیفی و یافته‌ها و نتیجه‌گیریهای هیأت را برای اعضا ارسال می کند. اما قبل از توزیع گزارش نهایی یک طرف می تواند درخواست بررسی دقیق‌تر پاره‌ای جنبه‌های گزارش موقت را بنماید، و اگر نظری نرسد گزارش موقت نهایی تلقی و میان اعضا توزیع می شود.

این گزارش باید در رکن حل اختلاف به تصویب برسد، در این صورت برای اینکه اعضا، فرصت کافی برای بررسی گزارش هیأت داشته باشند، ۲۰ روز به آنها مهلت داده می شود و قبل از آن جلسه رکن تشکیل نخواهد شد. در این صورت اعضایی که نسبت به گزارش اعتراض دارند حداقل ۱۰ روز قبل از جلسه رکن حل اختلاف اعتراض نموده و دلایل کتبی خود را نیز ضمیمه می نمایند.

اصولاً گزارش هیأت باید ظرف ۶۰ روز به تصویب رکن حل اختلاف برسد مگر اینکه یکی از طرفهای اختلاف تصمیم خود را برای استیناف، رسماً به رکن حل اختلاف اطلاع دهد و یا رکن به نحو اجماع تصمیم به عدم تصویب گزارش بگیرد. در صورت درخواست برای استیناف گزارش هیأت تا پس از رسیدگی استینافی مورد بررسی رکن حل اختلاف قرار نمی گیرد. نکته جالب توجه امکان حضور طرفین اختلاف در جلسه رکن برای بررسی گزارش هیأت است که امکان اظهار نظر داشته و نظراتشان ثبت می شود. ساختار گزارشهای هیأت به این شرح است:

الف - زبان: گات سه زبان رسمی دارد که عبارتند از: انگلیسی، فرانسه و اسپانیایی که مسلماً هیأت رسیدگی می تواند آزادانه در رسیدگی خود از آنها استفاده کند. البته زبان اصلی انگلیسی است و ترجمه به سایر زبانها از زبان انگلیسی صورت می گیرد.^(۳۴)

ب - مفاد گزارش: یک گزارش مناسب مشتمل بر موارد زیر است:^(۳۵)

۱- مقدمه

34- Pescator, Op.Cit, p.16.

35- Ibid, pp.17-18.

۲- جنبه‌های عینی اختلاف

۳- استدلال طرفین

۴- مسائل طرف ثالث (اگر طرف ثالثی مدعی باشد)

۵- یافته‌های هیأت (مشمول بر دلایل قانونی)

۶- نتیجه‌گیری هیأت (توصیه‌ها و قواعد پیشنهادی)

نکته جالب توجه این است که گزارش هیأت مشتمل بر هیچ حکم حقیقی نیست، بلکه هدف اصلی گزارش هیأت صرفاً ارائه پیشنهاداتی برای شورا یا رکن برای حل و فصل بر اساس گزارش ارائه شده توسط هیأت می‌باشد.^(۳۶)

گزارش هیأت پس از رسیدگی و تصویب توسط رکن (در گذشته شورا) به عنوان یک سند عمومی تلقی شده و از این تاریخ ارزش حقوقی می‌یافت، بنابراین گزارشهایی که به تصویب رکن نرسد فاقد هرگونه ارزش است.^(۳۷) به این ترتیب گزارشات هیأت روند زیر را طی می‌کند:

۱- گزارشهای هیأت توسط رکن حل اختلاف اجماعاً به تصویب نمی‌رسد.

۲- رکن حل اختلاف ظرف ۶۰ روز گزارش را تصویب کرده در این صورت رکن توصیه‌هایی را به عمل می‌آورد که باید اجرا شود و خود بر اجرای آن نظارت می‌کند.

۳- درخواست رسیدگی استینافی می‌شود، که در این صورت تا پایان رسیدگی استینافی و ارائه گزارش استینافی رکن به مسأله توجه نمی‌کند و پس از ۹۰ روز مهلت برای رسیدگی استینافی، رکن حل اختلاف بر اساس گزارش استینافی به مسأله توجه می‌کند و توصیه‌ها و احکام خود را بر اساس تصویب گزارش استینافی صادر می‌کند.

همانطور که در گذشته نیز اشاره شد، یک نکته جالب توجه در اینجاست که بر اساس گات ۱۹۴۷ و اصلاحیه‌های آن، گزارش تهیه شده توسط هیأت رسیدگی به تصویب شورا می‌رسید و شورای گات در واقع رکن سیاسی برای اتخاذ تصمیمات سیاسی بود. در یکی از گزارشها که توسط نمایندگان به تصویب رسید تأکید شد که تصمیمات شورا که در قالب تصویب گزارشها نمود پیدا می‌کند، تشکیل «رویه» نمی‌دهد و بر این اساس در سایر گزارشها، قابل استناد و توجه نمی‌باشد. به همین دلیل تأکید شده است که موضوع واحدی می‌تواند مجدداً به وسیله هیأت دیگری مورد رسیدگی واقع شده و در شورا طرح شود.^(۳۸) لازم به تذکر است که منظور از موضوع واحد، اختلاف میان دو کشور متعاقد طرف اختلاف نمی‌باشد، بلکه مراد این است که اگر در مورد افزایش تعرفه‌ها، شورا به نحوی تصمیم گرفت دلیلی ندارد که در یک دعوای دیگر میان دو عضو دیگر نیز به همان نحو تصمیم‌گیری کند. البته با عنایت به تفاهم‌نامه حل اختلاف ۱۹۹۴ و ایجاد رکن حل اختلاف تاکنون در این زمینه تصمیمی اتخاذ نشده است.

۹- استیناف

ویژگی جدید مکانیزم حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی که در سیستم حل اختلاف سابق گات (بر اساس مواد ۲۲ و ۲۳) وجود نداشته است، امکان رسیدگی استینافی پس از اعتراض به گزارش

36- Ibid, p.16.

37- Ibid, p.15.

38- Pescator, Op.Cit, p.9

هیأت رسیدگی، می‌باشد. به همین منظور، رکن حل اختلاف بر اساس ماده ۱۷ تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف باید یک رکن استینافی دائم را تشکیل دهد. رکن استینافی متشکل از هفت نفر است که برای رسیدگی در مورد هر یک از موضوعات، سه نفر عضو هیأت مربوطه خواهند بود و خدمت اشخاص در رکن استینافی نوبتی است و اشخاص برای مدت چهار سال منصوب می‌شوند. این افراد می‌توانند برای یکبار دیگر نیز منصوب شوند.

اعضای رکن استینافی از میان اشخاص با صلاحیت تأیید شده و اجد مهارت‌های محرز در حقوق یا تجارت بین‌الملل و یا زمینه موضوع موافقتنامه تحت پوشش که وابستگی به هیچ دولتی نداشته باشند و سرعاً قابل دسترسی باشند، انتخاب می‌شوند. هزینه‌های آنها از محل بودجه سازمان تجارت جهانی تأمین می‌شود و در صورت تعارض منافع به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در رکن شرکت نمی‌کنند.

چنانکه اشاره شد، درخواست استیناف باید ظرف ده روز قبل از جلسه رکن به عمل آید و فقط طرف‌های اختلاف حق تقاضای استینافی دارند و اگر دولت ثالثی منافع قابل توجهی در مسأله داشته باشد مراتب را کتباتاً طی اظهاریه‌ای به رکن اطلاع می‌دهد تا رکن تصمیم‌گیری نماید. موضوعاتی که می‌تواند مورد درخواست رسیدگی استینافی واقع شود محدود به موارد زیر است:

۱- موضوعات مطروحه در گزارش هیأت رسیدگی

۲- تفاسیر حقوقی ارائه شده توسط هیأت

رویه کاری رکن دائمی استیناف برای رسیدگی، با مشورت رئیس رکن حل اختلاف و مدیر کل سازمان تجارت جهانی تنظیم و به اطلاع اعضا می‌رسد. جریان رسیدگی استینافی در هر حال محرمانه است و گزارش رکن استینافی بدون حضور طرفین اختلاف و سایرین بر اساس اطلاعات به دست آمده و اظهارات طرفین تنظیم می‌شود و عقاید اعضای رکن استینافی بدون ذکر نام در گزارش درج می‌شود.

مهلت رسیدگی استینافی از تاریخ اعلام رسمی استیناف تا توزیع گزارش رکن استینافی حداکثر ۶۰ روز است. البته این مدت با اطلاع رکن، حل اختلاف قابل تمدید است، اما در هیچ حال متجاوز از ۹۰ روز نخواهد بود. رکن استینافی حق دارد یافته‌ها و نتیجه‌گیری‌های حقوقی هیأت رسیدگی را تأیید کرده یا تغییر دهد و یا وارونه سازد.

حداکثر ۳۰ روز پس از صدور گزارش رکن استیناف، این گزارش یا به اجماع توسط رکن حل اختلاف رد می‌شود و تصویب نمی‌گردد و یا به تصویب می‌رسد. در صورت تصویب گزارش توسط رکن، طرف‌های اختلاف مکلف به قبول بدون قید و شرط آن هستند.

۱۰- اجرای تصمیمات یا توصیه‌های رکن حل اختلاف

حل اختلاف در قالب اجرای تصمیمات و توصیه‌های رکن حل اختلاف خواهد بود، که رکن آنها را بر اساس گزارش‌های هیأت رسیدگی و یا استینافی انجام خواهد داد. به این ترتیب، در صورت احراز انجام اقدامی مغایر با یک اصل گات و یا موافقتنامه تحت پوشش رکن به عضو ذی‌ربط توصیه می‌کند تا اقدامات خود را با موافقتنامه منطبق سازد و در این راه پیشنهادهاتی را نیز به عمل می‌آورد تا عضو ذی‌ربط با استفاده از آن توصیه‌ها تصمیم مربوطه را اجرا کند.

ماده ۲۱ تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف پیش‌بینی کرده است تا برای تضمین حل مؤثر اختلاف به نفع تمامی اعضا، رعایت فوری توصیه‌ها یا احکام رکن جنبه اساسی دارد. اگر چه در این میان به

مسائل مؤثر بر منافع کشورهای در حال توسعه نیز توجه می‌شود. بنابراین ظرف ۳۰ روز از تصویب گزارش توسط رکن حل اختلاف عضو ذی‌ربط باید قصد خود را در اجرای توصیه‌ها و احکام به اطلاع رکن برساند. در این صورت اگر اجرای فوری عملی نباشد فرصت معقولی برای اجرای آن تصمیمات داده می‌شود، این فرصت معقول توسط رکن و به این ترتیب تعیین می‌شود:

- توسط عضو ذی‌ربط پیشنهاد شده و به تأیید رکن می‌رسد یا

- ظرف ۴۵ روز از تصویب توصیه‌ها و احکام توسط رکن به وسیله طرفهای اختلاف مورد توافق قرار می‌گیرد یا

- ظرف ۹۰ روز از تصویب توصیه‌ها و احکام از طریق داوری لازم‌الاتباع تعیین می‌شود.

به هر حال نظارت بر اجرای توصیه‌ها یا احکام با رکن حل اختلاف، می‌باشد. هر عضو به موجب ماده ۲۱ تفاهم‌نامه رویه‌های حل اختلاف، می‌تواند مسأله اجرای توصیه‌ها یا احکام را در هر زمان پس از تصویب آنها در رکن حل اختلاف مطرح کند. اگر رکن حل اختلاف تصمیم دیگری اتخاذ نکرده باشد، مسأله اجرای توصیه‌ها یا احکام، شش ماه پس از تاریخ تعیین فرصت معقول در دستور کار جلسات رکن حل اختلاف قرار خواهد گرفت و تا حل مسأله در این دستور کار باقی خواهد ماند.

در بررسی به عمل آمده در مورد روند عملکرد هیأت‌های رسیدگی البته تا پیش از اجرای دور او و گونه‌ها و گات ۱۹۹۴ که هنوز فرصت اجراییافته است این نتیجه حاصل شده که هیأت‌های رسیدگی عمدتاً اقدام به صدور توصیه می‌نمایند، در عین حال طرفین اختلاف را به نحو مقتضی تشویق به اجرای توصیه‌ها می‌نمایند.

به عنوان مثال در گزارش تأیید شده در هفت نوامبر ۱۹۹۰ در دعوی بین تایلند و آمریکا در خصوص مقررات محدودکننده تایلند در مورد واردات سیگار و وضع مالیات‌های داخلی که جامعه اقتصادی اروپا نیز در آن وارد شد، بر آنها چنین نتیجه گرفته شد:

«هیأت رسیدگی کشف نمود که مقررات محدودکننده تایلند بر واردات سیگار نقض ماده ۱۱/۱ است و به واسطه ماده ۱۱/۲، ماده (b) ۲۰ یا سایر شرایط مقررات موجود پروتکل الحاقی تایلند قابل توجیه نیست. هیأت کشف نمود که مقررات داخلی تایلند در مورد تجارت و مالیات بستن بر سیگارها مطابق ماده سوم می‌باشد.»^(۳۹) بر این اساس مشاهده می‌شود که هیأت در وهله اول با کشف واقعیت و اعلام مراتب سعی بر آن دارد تا خود دولتها شخصاً و بر اساس تعهداتشان تحت مقررات گات وضعیت خود را با گزارش منطبق سازند، البته ضمانت‌های اجرایی نیز بر اینها مترتب است که در قسمت دیگر به آن پرداخته می‌شود.

در دعوی آمریکا و کانادا در خصوص مقررات محدودکننده کانادا برای واردات بستنی و ماست گزارش هیأت در چهار دسامبر ۱۹۸۹ به شرح زیر به تصویب رسید:

«... مقررات محدودکننده کانادا بر واردات بستنی و ماست مغایر ماده ۱۱/۱ شناخته شد و نمی‌تواند به وسیله مقررات مواد یک و دو ۱۱/۲ توجیه شود، بنابراین از کانادا درخواست می‌شود تا به این محدودیتها خاتمه داده و یا آنها را به تأیید ایالات متحد آمریکا برساند.»^(۴۰)

همچنین در دعوی جامعه اقتصادی اروپا و کانادا در مورد لغو امتیازات تعرفه‌ای توسط جامعه گزارش هیأت در ۱۹۷۸ به این شرح به تصویب رسید.

39- Pescator, Op.Cit, pp: 589-590

40-Ibid, PP.523-534

«... در پر تو نتیجه به دست آمده فوق، از نظر هیأت کانادا مستحق است تا امتیازات را لغو سازد. هیأت در هر حال بر این نظر است که لغو امتیازات باید کمتر از معادل کل ارزش صادرات مس به جامعه باشد، به این حساب که وظایف جامعه را برای برقراری امتیازات دوباره الزامی سازد. همچنین حق مقابله به مثل باید به نسبت خسارت عملی متحمل شده توسط کانادا اعمال شود و در نتیجه لغو امتیازات باید بر اساس تمایز بین نسبت قیمت معادل نرخ مشخص محاسبه شده واردات از کانادا و به نرخ جدید به نسبت قیمت باشد»^(۴۱)

این گزارش هیأت جزء موارد معدودی است و اجازه لغو امتیازات به صورت عمل مقابله به مثل برای طرف شاکی داده شده است و مورد دیگر آن در دعوای هلند علیه ایالات متحد آمریکا در مورد سهمیه گندم در سال ۱۹۵۴ بوده است. اگرچه برخی معتقدند، هیچ یک از هیأتها تاکنون در موردی به علت اعتراض به عدم اجرا یا نقض اجرای موافقتنامه تصمیم‌گیری نکرده‌اند.^(۴۲)

در حقیقت، هیأتها رسماً توصیه می‌نمایند که فقط اقدامات مغایر لغو شده و طرف زیان زنده نیز عرفاً مهلتی دارد تا اقدامات خود را مطابق قواعد گات کند. اگر چه بر اساس شرایط ماده ۲۳ موافقتنامه ۱۹۴۷ چنانچه اوضاع و احوال به قدر کافی دشوار باشد، می‌تواند اجازه مقابله به مثل داده شود به طوری که در دعوای هلند و ایالات متحد، به هلند اجازه داده شد تا اقداماتی را برای تعلیق تعهداتش در برابر آمریکا به عمل آورد. اما در روز رسیدگی، سعی هیأت بر این است که طرفین متخاصم به حل مسأله از طریق توافق نائل شوند.^(۴۳)

۱۱ - مجازاتها (ضمانت اجرای تصمیمات رکن)

چنانکه اشاره شد، طرفین متعاهد بر اساس تفاهم‌نامه مکلف به اجرای دستورات و توصیه‌های رکن حل اختلاف هستند و به همین جهت پیش‌بینی شده است که باید ۳۰ روز قصد خود را برای اجرای توصیه‌ها یا احکام رکن اعلام نمایند و در مهلت معقولی آن را اجرا کنند، مگر اینکه از حیث مهلت زمانی امکان‌پذیر نباشد. بر این اساس، رکن حل اختلاف بر اجرای توصیه‌ها و احکام نظارت می‌کند و البته برای عدم فشار غیر قابل تحمل بر کشورهای در حال توسعه استثناهایی برای آنها وجود دارد.

در گات ۱۹۴۷ که بعدها بر اساس منشور هاوانا تکمیل شد، شیوه‌ای مدنظر قرار گرفت که چنانچه اختلافات در سازمان تجارت بین‌المللی بر اساس گزارشهای هیأت و توصیه‌های شورا^(۴۴) امکان‌پذیر نباشد، اختلاف می‌تواند به دیوان بین‌المللی دادگستری ارجاع شود، امکان ارجاع اختلاف به دیوان بین‌المللی دادگستری به عنوان ضمانت‌اجرای مؤثر در حل اختلاف مدنظر قرار گرفته است. اما بر اساس تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف که در دور اوروگوئه ۱۹۹۴ به تصویب رسید، این شیوه کنار گذاشته شد و توصیه‌ها و احکام رکن حل اختلاف فی‌نفسه امکان اجرا یافته و طرفین متعاهد ملزم به تبعیت از آنها شده است.

بر این اساس، طرفین می‌توانند برای جبران، تا زمان اجرای کامل مذاکره نمایند و لذا یکی از ضمانت‌های اجرا یافتن شیوه جبران با توافق طرفین تا قبل از اجرای کامل توصیه‌ها و احکام رکن حل اختلاف است. اما چنانچه پس از ۲۰ روز هیچ‌گونه غرامت رضایت‌بخشی مورد قبول واقع نشود، شاکی می‌تواند از رکن حل اختلاف برای تعلیق امتیازات یا تعهدات در برابر طرف مقابل، درخواست نماید. بنابراین مقابله به مثل به صورت تعلیق امتیازات، یکی از مجازات‌های اجرای توصیه‌ها و احکام می‌باشد. رویه‌ها مقرر می‌دارد

41- Pescator, Op. Cit, pp.165-168.

42- Ibid, P.63.

43- Ibid, P.68.

44- Council

که رکن حل اختلاف این اجازه را ظرف ۳۰ روز از انقضای «مهلت معقول» صادر می‌نماید مگر اینکه
اجماعی برخلاف این درخواست وجود داشته باشد.

جبران جنبه اختیاری دارد و در صورت اجازه طبق موافقتنامه خواهد بود. البته، در هر حال جبران یا
تعلیق امتیازات یا سایر تعهدات هیچ یک بر اجرای کامل یک توصیه جهت انطباق اقدام با موافقتنامه بر
اساس توصیه‌های رجحانی ندارد.

بر این اساس، در صورت عدم اجرای توصیه‌ها و احکام و عدم توافق در مورد یک جبران
رضایت‌بخش ظرف ۲۰ روز پس از انقضای فرصت معقول باید از رکن حل اختلاف درخواست تعلیق
اجرای امتیازات یا سایر تعهدات را نمود. بنابراین باید درخواست تعلیق، خطاب به رکن به عمل آمده و
دلایل آن به همراه سطح تعلیق معادل سطح از میان رفتن منافع و یا لطمه وارده، ذکر شود.

در این صورت اگر رکن به اجماع تصمیم خلاف نگیرد ظرف ۳۰ روز از انقضای مهلت معقول اجازه
تعلیق صادر می‌شود. البته در اجازه تعلیق امتیازات و یا تعهدات به نحو متقابل توسط شاکی در برابر طرف
مقابل، نکاتی مدنظر واقع می‌شود:

اولاً امکان تعلیق در موافقتنامه موجود باشد.

ثانیاً اجازه تعلیق در همان بخش که هیأت رسیدگی یا رکن استینافی آن را نقض تلقی کرد، داده می‌شود.
مگر اینکه امکان تعلیق در آن بخش نباشد که در سایر بخشها داده می‌شود.

ثالثاً اگر تعلیق در همان بخش نقض شده عملی یا مؤثر نبوده و یا اوضاع و احوال و خیم باشد می‌توان
تعلیق را در سایر بخشها مطالبه کرد.

رابعاً سطح تعلیق همواره معادل سطح منافع از میان رفته و یا لطمات وارده خواهد بود.

به این ترتیب بر اساس مقررات تفاهم‌نامه، رکن حل اختلاف اجازه مقابله به مثل را تا زمان اجرای
کامل توصیه‌ها و احکام رکن به شاکی می‌دهد. اگر عضو ذی‌ربط به سطح تعلیق اجازه داده شد. معترض بوده
و یا معتقد باشد که اصول بالا رعایت نشده است، اعتراض می‌کند که در صورت اعتراض مسأله به داوری
ارجاع می‌شود. داور توسط مدیر کل و ترجیحاً از میان اعضای هیأت رسیدگی اولیه انتخاب و منصوب
می‌شود. ظرف ۶۰ روز پس از انقضای مهلت معقول باید داوری خاتمه یابد و در جریان رسیدگی داور تعلیق
اجرا نمی‌شود.

داور فقط در مورد سطح تعلیق اظهار نظر می‌کند و تشخیص می‌دهد آیا تعلیق پیشنهادی مجاز است
یا خیر و اینکه آیا اصول بالا رعایت شده یا خیر؟ بنابراین داور به ماهیت امتیازات یا سایر تعهدات توجه
نمی‌کند. چنانچه اصول و رویه‌ها اعمال نشده باشد، طرف شاکی باید آنها را رعایت کند. طرفها تصمیم داور
را به عنوان نظر قطعی پذیرفته و حق اعتراض ندارند. رکن حل اختلاف فوراً از تصمیم داور مطلع شده و در
صورت درخواست منطبق با نظر داور اجازه تعلیق را می‌دهد مگر اینکه، رکن با اجماع تصمیم به رد
درخواست گیرد.

نکته جالب توجه این است که حتی در مورد اقدامات مؤثر به رعایت موافقتنامه تحت پوشش که
ناشی از حکومت‌های منطقه‌ای یا محلی یا مقام‌های فعال در قلمرو یک عضو می‌باشد نیز می‌توان به رویه حل
اختلاف سازمان تجارت جهانی رجوع کرد.

البته در کنار آن نیز تفاهم‌نامه ناظر بر رویه‌های حل اختلاف با تقویت سیستم چندجانبه پیش‌بینی

نموده است که در تمامی موارد باید به وضعیت ویژه کشورهای عضو که دارای کمترین میزان توسعه یافتگی هستند توجه خاص مبذول شود، به این دلیل کشورهای متعاهد ملتزم شده‌اند که در طرح مسائلی که کشورهای با کمترین میزان توسعه یافتگی را درگیر سازد، خویشنداری نموده و همچنین برای اجرای تعلیق نسبت به این کشورها نیز رعایت حال آنان شود.

به همین دلیل در کنار وظیفه دبیرخانه^(۴۵) برای ارائه کمک به هیأت رسیدگی در زمینه جنبه‌های حقوقی، تاریخی و شکلی و حمایت‌های فنی و دبیرخانه‌ای بر اساس ماده ۲۷ تفاهم‌نامه‌ها ناظر بر رویه‌های حل اختلاف کشورهای در حال توسعه عضو، در زمینه‌های حقوقی مشورت و کمک‌های لازم را به عمل می‌آورد، و به همین منظور یک کارشناس حقوقی واجد شرایط از دایره همکاری فنی سازمان تجارت جهانی در اختیار کشور در حال توسعه عضو قرار می‌گیرد و او در عین بی‌طرفی کمک‌های لازم را ارائه می‌کند، و در کنار آن دوره آموزشی خاص جهت اعضای ذی‌نفع در مورد رویه‌ها و روش‌های حل اختلاف به منظور کسب اطلاعات بهتر نیز برگزار خواهد شد.

■ داوری سریع^(۴۶)

یکی از نتایج اساسی مذاکرات دور اوروگوئه و امضای تفاهم‌نامه ۱۹۹۴ ناظر بر رویه‌های حل اختلاف، پذیرش رسمی داوری به عنوان جایگزینی برای هیأت رسیدگی است. به این ترتیب در مورد موضوعاتی که دو طرف به وضوح مشخص کرده‌اند داوری سریع می‌تواند حل اختلاف را تسهیل کند. البته توسل به داوری به لحاظ ماهیت خود داوری جز در موارد مطرح در موافقتنامه‌ها منوط به توافق طرفین است. در عین حال طرفها توافق می‌کنند که از رأی داوری تبعیت کنند. توافق برای توسل به داوری بر اساس ماده ۲۵ تفاهم‌نامه باید در فرصت کافی قبل از شروع عملی جریان کار داوری به اطلاع همه اعضا برسد.

آرای داوری به رکن یا شورای کمیته موافقتنامه اطلاع داده می‌شود و هر عضوی می‌تواند هر نظری را در ارتباط با آن مطرح کند. در زمینه نظارت بر اجرای احکام صادره داوری و جبران و تعلیق امتیازات مواد ۲۱ و ۲۲ موافقتنامه گات نظیر سایر توصیه‌ها و احکام صادره رکن حل اختلاف البته با اعمال تغییرات لازم اعمال خواهد شد.

فهرست منابع

الف - منابع انگلیسی:

1. Schmitthoff (Kliver v.), *Export Trade*, London: Stevens & Son, 9th ed. 1990.
2. Pescator (Pierre) & Davey (William J.) & Lowenfeld (Andreas), *Hand Book of Gatt dispute Settlement*, Kluwer, 2d ed, 1992.
3. Gatt Focus, Newsletter, May 1994.
4. Pescator (Pierre), *Gatt dispute Settlement Mechanism*, World Trade (Journal), Feb 1993.
5. Horlick & Debusk, *Dispute Resolution under Nafta, Feta, Gatt*, International Arbitration (journal), March 93.
6. "The Final Act of the Uruguay round: A summary by the Gatt Secretariat," ITC (Unctad/ Gatt), Forum, 1994.

ب - منابع فارسی:

- ۱- امید بخش، اسفندیار و طارم سری، مسعود آشنایی با موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و تبعات الحاق ایران به آن، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، خردادماه ۱۳۷۰، چاپ اول.
- ۲- پورسید، بهزاد. مکانیسم حل و فصل اختلافات در سازمان تجارت جهانی، ماهنامه بررسی‌های بازرگانی، شماره ۹۸، تیرماه ۱۳۷۴.
- ۳- دکتر رفعتی، محمدرضا. دور اوروگوئه یک ارزیابی اولیه، کمیته مشترک بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، اردیبهشت‌ماه ۱۳۷۳، توزیع محدود.
- ۴- سند نهایی دور اوروگوئه گات، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول دیماه ۱۳۷۳.
- ۵- مروری اجمالی بر سند نهایی دور اوروگوئه، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول ۱۳۷۳، توزیع محدود.

45- Secretariat

46- Expeditious Arbitration

رویه حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی (۴۷)

